

УДК 342:316.285

Ю.Г. БАРАБАШ, канд. юрид. наук, доц.,
Національна юридична академія України імені
Ярослава Мудрого

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ КОНФЛІКТ ЯК КАТЕГОРІЯ НАУКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Ключові слова: *конфлікт, державно-правовий
конфлікт, суб'єкти конфлікту, причини
конфлікту, владне протистояння*

Мабуть що важко на сьогоднішній момент знайти більш актуальну проблематику в публічно-правових науках, аніж питання конфліктності у владному середовищі. Попри популярність терміну «державно-правовий конфлікт» та його використання при аналізі різних сторін функціонування владного механізму, його сутність залишається остаточно не з'ясованою.

Слід відмітити, що проблематику державно-правової конфліктології займалися такі дослідники, як Ю.М. Тодика, О.В. Глухова, А.А. Єзеров, Л.М. Герасіна, М.І. Панов, Т.М. Пряхіна та ін. Метою цієї статті є встановлення сутнісних ознак такого явища, як державно-правовий конфлікт з точки зору використання його, як категорії науки конституційного права. Новизна роботи полягає в запропонованні авторського розуміння сутності такого явища, як державно-правовий конфлікт, через встановлення таких його ключових характеристик, як форма соціальної взаємодія суб'єктів конфлікту, система суб'єктів конфлікту та об'єкти конфліктного протистояння.

В основному, визначення терміну «державно-правовий конфлікт» в публічно-правових дослідженнях здійснюється через призму інтерпретації соціальних (політичних) конфліктів в соціологічних, політологічних та конфліктологічних дослідженнях. Більш того, якщо проаналізувати наявні визначення державно-правового конфлікту, то по суті вони є певною варіацією запропонованих в літературі визначень соціального (політичного) конфлікту, як

категорії, що носить відносно державно-правових конфліктів більш загальний характер, з урахування особливостей та завдання конституційно-правового регулювання. Тому, перш за все, відмітимо найбільш розповсюджені інтерпретації терміну соціальний (політичний) конфлікт. Так, соціолог Е.М. Бабосов стверджує, що соціальний конфлікт – це «граничний випадок загострення соціальних протиріч, який виражається у зіткненні різних соціальних спільнот – класів, націй, держав, соціальних груп, соціальних інститутів тощо, який обумовлюється протилежністю чи суттєвою різницею їх інтересів, цілей, тенденцій розвитку» [1, с.80]. При цьому в літературі стверджується, що вихідною методологічною засадою для розуміння терміну «конфлікт» є його сприйняття, як соціального протиріччя «на стадії його реального вирішення суб'єктами, які залучені до нього» [2, с.33]. Про універсальність цього підходу свідчать й інші визначення, які містяться в спеціальних дослідженнях. Так, на думку В.І. Курбатова, конфлікт – «це протистояння сторін взаємодії, які мають протилежно спрямовані мотиви, цілі та інтереси» [3, с.422-423]. Подібне розуміння конфлікту дають і представники психологічної науки, характеризуючи його, як «зіткнення двох чи більше сильних мотивів, які не можуть бути задоволені одночасно» [4, с.221]. Через категорію «зіткнення» визначає сутність політичного конфлікту і Г.І. Козирев: «конфлікт політичний – зіткнення (протистояння) суб'єктів політики з приводу влади чи владних повноважень» [5, с.415]. Як вже наголошувалось раніш, доктринальність певних конфліктологічних засад відмічається і при намаганні дати визначення такому спеціальному виду соціальних конфліктів, як державно-правові (конституційні) конфлікти.

О.Ю. Тодика, аналізуючи конфліктні протистояння в сфері відносин народовладдя, характеризує такі державно-правові конфлікти через їх причинну сутність: «це гранично загострені суперечності, що виражаються у зіткненні різних суб'єктів цих відносин, обумовлені протилежністю або значним розходжен-

ням їх інтересів і цілей у процесі реалізації безпосередньої і представницької форм демократії та спрямовані на розв'язання конфліктогенної ситуації» [6, с.414]. За допомогою категорії «зіткнення» формулюється визначення «державно-правового конфлікту» і авторами «Словника термінів з правової конфліктології». Він становить собою зіткнення, пов'язане з особливим складом суб'єктів (народ, владні структури тощо), особливими об'єктами конфлікту (суверенітет держави, розподіл владних повноважень), досить суттєвими наслідками розв'язання чи нерозв'язання конфлікту, вирішенням принципових питань державотворення [7, с.79-80].

А.В. Глухова, виділяючи в системі політичних конфліктів такий їх тип, як державно-правові конфлікти, зазначає, що вони становлять собою «інституціолізовані, переважно раціоналізовані, публічні політичні конфлікти, саме виникнення яких більшою частиною запрограмовано в політичній системі» [8, с.72]. При цьому в основі самого політичного конфлікту, на думку дослідниці, лежить «теоретична і практична боротьба суб'єктів політики, довірених осіб великих соціальних груп, мобілізованих шляхом номінації, за владу з метою модифікувати, трансформувати або зберегти соціальний порядок» [8, с.24].

В окремих випадках науковці трактують конфлікти в публічно-правовій сфері через категорію «взаємодія»: «конституційний конфлікт – це така що має політико-правову форму взаємодія суб'єктів конституційних відносин, обумовлена необхідністю вирішення розбіжностей з питань визнання, реалізації, захисту інтересів суб'єктів, які становлять цінність з точки зору їх соціальної значимості» [9, с.20].

Спроба поєднати категорії «взаємодія» та «протистояння» вбачається у визначенні конституційного конфлікту, яке дає А.А. Єзеров. На його думку, це «протистояння (конфронтація) у політико-правовій взаємодії суб'єктів конституційних відносин, яке відображається в інституційно нормативованих взаємодіях цих суб'єктів щодо визнання, задоволення, захисту своїх інтересів, потреб, ці-

лей» [10, с.215].

Аналіз цих та інших визначень дає нам можливість зрозуміти, що теорія державно-правових конфліктів достатньо серйозно попала «в полон» конфліктологічних концепцій, які застосовуються в сучасній політології та соціології. По суті конфліктологічні дослідження, які зараз ведуться зараз в межах науки конституційного права, є в багатьох випадках простим поширенням «конфліктологічної матерії» на державно-владну площину. Це проявляється, в тому числі, і відносно розуміння конфліктів, які виникають у вказаній сфері.

Може виникнути питання, чому цей аспект державно-правової конфліктології має настільки принципове значення. Мова йде про те, що неправильно встановлені параметри будь-якого соціального явища на першому етапі дослідження можуть серйозним чином вплинути на правильність остаточних результатів. Звичайно ми не заперечуємо проти вірогідності трактувань категорії «конфлікт», які зараз наявні в суспільних науках. Попри те, визначення, які даються в науковій літературі стосовно конфліктних явищ у державно-правовій площині, задають конституційно-правовій науці аж занадто широке поле для досліджень. В результаті це призводить до гіпертрофованого усвідомлення меж конституційно-правового регулювання та розуміння засобів, за допомогою яких конституційне право здатне регулювати державно-владні відносини.

Перш, ніж приступити до детального аналізу поняття державно-правового конфлікту, мусимо зазначити, що ми розглядаємо його як явище соціальної дійсності, що є об'єктом науки конституційного права та враховуючи те, що питання його попередження та врегулювання можуть бути об'єктом конституційно-правового регулювання. При цьому ми абсолютно не заперечуємо, що таке поняття, як і конфліктні явища, що виникають з питань організації і функціонування публічної влади, взаємовідносин громадян, інститутів суспільства із владними суб'єктами, можуть входити до кола інтересів інших суспільних наук. Однак, повертаючись до міждисциплінарного

дискурсу у питання належності конституційної (державно-правової) конфліктології, зауважимо, що в такому контексті конституційне право не повинно підміняти собою інші галузі суспільних знань або ж перетворюватись на їх складову частину, повністю екстраполюючи їх інструментарій та концептуальні підходи на конституційно-правову площину.

На першому етапі встановлення змісту поняття «державно-правовий конфлікт» слід встановити, яку форму соціальної діяльності становлять собою такі конфлікти. Нам пропонується брати за основу такі поняття, як «взаємодія», «протистояння», «загострення суперечностей», «протиріччя», «боротьба» тощо. Ми виходимо з тих позицій, що конфлікт – це динамічне явище, яке характеризує не тільки стан взаємовідносин між суб'єктами конфлікту, але й їх подальші дії стосовно предмету конфлікту. Звичайно, що в основі такої конфліктної діяльності, лежать різнополюсні погляди, бажання, прагнення суб'єктів конституційного права. Попри те визначати конфлікт виключно через «протиріччя» виглядає недоцільним, з огляду на те, що сама політична система побудована на протиріччях і саме протиріччя є основою існування політичної багатоманітності, як засади суспільного життя та, відповідно, конституційного ладу України (ч.1 ст.15 Конституції України). А отже в противному разі слід було розглядати державно-владне поле, як єдиний цілісний конфлікт.

Тому ми вважаємо, що найбільш оптимальним варіантом є визначення державно-правового конфлікту через категорію «конфронтація», як «протиборство, протистояння, зіткнення соціальних систем, влад, організацій, позицій, принципів» [11, с.545]. Саме ця категорія є найбільш прийнятною, оскільки більш точно відображає таку форму взаємодії суб'єктів з урахуванням особливостей державно-владної площини, і є більш характерним терміном для кратології, політології та інших суспільних наук, предметом яких є питання реалізації публічної влади. В цьому контексті вважаємо не можливим вживання терміну «взаємодія», оскільки в багатьох ситуаціях са-

ме відсутність будь-якої взаємодії і є свідченням наявності конфліктного протистояння. Достатньо згадати події із призначенням Президентом України дострокових виборів народних депутатів України 2007 року.

Наступним аспектом є визначення кола суб'єктів, між якими виникають конфлікти, та які можуть і повинні бути вирішені за допомогою конституційно-правових засобів. В науці конституційного права до суб'єктів галузевих відносин традиційно відносять соціальні спільноти (народ, нації, народності); соціальні утворення (держави, адміністративно-територіальні одиниці); органи публічної влади та їх посадових осіб; інститути громадянського суспільства (партії, рухи); соціальних індивідів (громадян, апатридів, іноземців) [12, с.27]. В першу чергу, виникає запитання, між ким виникають чи можуть виникати конфлікти, які конституційне право здатне бути врегулювати; при цьому питання їх врегулювання не буде виходити за межі предмету цієї галузі. Насамперед, це конфлікти між вищими владними інституціями та всередині колегіальних владних суб'єктів. Конфронтація між ними виникає в зв'язку із завданням шкоди авторитету влади (приклад - ситуація із імпічментом Президенту Литви Р. Паксасу через скандал про співробітництво глави держави з кримінальними колами Росії, 2004 р.); порушенням нормального функціонування державного механізму (приклад - неможливість функціонування Ради Міністрів Італії через відмови Сенатом у довірі Уряду на чолі з Р. Проді та відмови спікера Сенату формувати нову урядову команду, 2008 р.); суттєвим відходженням у діях чи актах від існуючої конституційної системи організації публічної влади, а саме від таких її базових параметрів, як розподіл влади на вищому державному рівні та розмежування компетенції державної влади, влади автономних утворень та місцевого самоврядування, а також ухвалення рішень з порушенням нормативно визначеної процедури (приклад - призначення Президентом України Л.Д. Кучмою виконуючим обов'язки міського голови м. Одеси віце-прем'єр-міністра України М.П. Бі-

лоблоського, 1998 р.). Звичайно, що це не вичерпний перелік причин конфліктів, які можуть виникати у владному середовищі, а представлені для аналізу - сформульовані у досить загальному вигляді. Разом із тим, ми переконані, що наведені нами причини на 100 відсотків мають відношення до державно-правових конфліктів, як до феномену саме конституційно-правової дійсності. Адже всі інші конфліктні ситуації, наприклад такі, як заочна перепалка глави президентського секретаріату В.І. Балогі та Прем'єр-міністра Ю.В. Тимошенко, що виникла на початку 2008 року, хоча і має відношення до функціонування державного механізму, попри те носить суто політичний характер, і не може та не повинна бути вирішена за допомогою конституційно-правових засобів. Тому, навряд чи до таких ситуацій можна застосовувати термінологію, що міститиме «правовий» елемент.

Якщо ж говорити про інші комбінації суб'єктів конфлікту, то, на наш погляд, у будь-якому разі однією із сторін державно-правового конфлікту має бути владний суб'єкт. Причому найбільш поширеним в таких комбінаціях є варіант, коли конфлікт виникає між політичними партіями і державою в особі її органів чи посадових осіб, або між групами людей, об'єднаними за національно-етнічною ознакою, та владними інституціями. Доречі, стосовно останнього виду можемо зазначити, що він вже достатньо давно є об'єктом спеціальної науки – конфліктології етно-національних відносин [13]. Основною причиною виникнення конфронтації між ними є прагнення вказаних нами недержавних суб'єктів розширити (змінити) свій політико-правовий статус. Як приклад, конфлікт, який виник в Туреччині в 1997-1998 роках внаслідок оголошення керівництвом політичної партії «Рефах» про необхідність заміни світського права релігійними нормами, відповідно до принципів «Мединської угоди». Можливо б такі дії та заяви політиків не призвели до виникнення конфлікту, якби не той факт, що представники цієї партії перемогли на останніх парламентських виборах 1996 року, і більш

того ввійшли до складу правлячої коаліції. Розв'язанням конфлікту стало рішення Конституційного Суду Туреччини, яким він визнав партію неконституційною і припинив її діяльність. Доречі, правильність цього рішення була підтверджена в подальшому Європейським судом з прав людини, а сам цей приклад ввійшов до інструментарію розробників теорії «войовничої демократії» [14, с.5]. Звичайно, що таку конфліктну ситуацію не можна вважати «чистим» варіантом конфлікту між партією та державою, оскільки в даному випадку партія мала парламентський статус. Попри те, суб'єктом в конфронтації виступила саме недержавна інституція, і причиною конфлікту стали її дії.

Ще одним варіантом державно-правового конфлікту є конфронтація між державою та територіальним суб'єктом внаслідок прагнення останнім змінити свій політико-правовий статус. Як приклад - оголошення парламентом сербської провінції Косово про незалежність краю. При цьому слід зауважити, що такі конфлікти з часом можуть перерости в міжнародно-правові.

Що ж стосується конфліктів між індивідом та владними суб'єктами, то навряд чи їх можна розглядати як державно-правові. Навіть у таких ситуаціях, коли мова йде про виборчий процес, і окремі з громадян набувають особливого правового статусу кандидата на певну виборну посаду. Звичайно, можна навести приклад із подіями, які отримали назву «Помаранчева революція». Достатньо пригадати, що однією із сторін в тривалому протистоянні був тоді ще кандидат на пост Президента України В.А. Ющенко. Разом із тим, з цього питання є декілька зауважень. По-перше, мову слід вести не стільки про конфлікт, скільки про кризовий стан, як вищий ескалаційний прояв конфліктності, в суспільстві та державі. По-друге, навряд чи можна говорити, що В.А. Ющенко був самостійною окремою стороною в цьому конфліктному протистоянні. Насправді, справжньою стороною «помаранчевої» конфронтації виступили політичні партії, громадські організації, трудові колективи та

окремі громадяни, які своїми діями підтримали кандидата у Президенти В.А. Ющенко і виступили проти фальсифікацій на виборах. Хоча, переважним чином, від їх імені виступав сам Віктор Ющенко. І, по-третє. Мабуть що головною тезою є незрозумілість ролі конституційного права у механізмі попередження та вирішення подібних конфліктів. Звичайно, без конституційно-правових процедур тут не обійшлося. Однак «конституційна чистота» провадження у справі по скарзі кандидата у Президенти В.А. Ющенко та рішення, яке ухвалив Верховний Суд України у цій справі 04.12.2004 року, не дозволяють однозначно стверджувати, що в цій ситуації спрацював саме конституційно-правовий механізм вирішення виборчих конфліктів та спорів. Щодо інших форм врегулювання конфліктів, які застосовувались в цей період, - консультації, переговори, залучення міжнародних посередників, то вони, безсумнівно до конституційно-правового регулювання ніякого відношення не мають. А основною причиною цього протистояння якраз виступив «людський чинник», на якому так активно наголошує А.А. Зеров [10, с.214-215], а саме - прагнення окремих політиків за будь-яких умов отримати владу при мовчазному спостереганні, а інколи і участі, чинних на той момент високопосадовців при порушенні виборчого законодавства для досягнення означеної мети. Цим пояснюються 99 % всіх причин, що призвели до кризового стану в країні. І лише може 1 % вини покладається на недосконалість конституційно-правових механізмів врегулювання виборчих конфліктів.

Важливим моментом у з'ясуванні сутності змісту явища державно-правового конфлікту є встановлення зовнішніх проявів наявності конфронтації між суб'єктами. В літературі цьому питанню практично не приділяється увага. Конфлікт не є ординарною ситуацією у взаємодії владних структур чи у відносинах між державними інституціями та іншими суб'єктами конституційного права. Стан конфронтації виникає тоді, коли суб'єкти усвідомлюють, що між ними існує протиріччя, яке

фактично блокує їх подальшу нормальну співпрацю. Тобто, одним із принципових моментів є психологічний момент у вигляді усвідомлення такої суперечності. Як абсолютно слушно з цього приводу зазначає Г.П. Клімова, «для виникнення конфлікту необхідно, що б індивіди, які суперничають за що-небудь, або їх соціальні групи... усвідомили протилежність своїх інтересів і цілей» [15, с.101]. По-друге, таке усвідомлення має бути об'єктивізоване через активні дії суб'єкта чи його бездіяльність. Ми вважаємо, що така об'єктивізація може проявлятися у наступних формах: ігнорування рішень, прийнятих одним владним суб'єктом, з боку іншого; ухвалення владними суб'єктами протилежних рішень; видання владними суб'єктами актів, а також здійснення недержавними інституціями дій, які явно суперечать конституційному законодавству; неможливість продовження функціонування державної інституції через неспроможність владних суб'єктів сформувати її персональний склад.

Таким чином, можна зробити наступний висновок. Державно-правовий конфлікт, як категорія науки конституційного права, – це конфронтація, яка виникає між владними суб'єктами, владним суб'єктом та інститутами суспільства, соціальними спільнотами внаслідок загрози завдання шкоди авторитету влади, порушення нормального функціонування державного механізму, суттєве відходження в діях (актах) від існуючої конституційної системи організації публічної влади, ухвалення рішень з порушенням процедури, а також у зв'язку із прагненням недержавних суб'єктів розширити (змінити) свій політико-правовий статус, та яка може бути вирішена за допомогою конституційно визначених засобів (форм).

ЛІТЕРАТУРА

1. Социологический словарь. -Минск: Университетское, 1991. –528 с.
2. Конфликты в современной России (проблемы анализа и регулирования). -М.: Эдиториал УРСС, 2000. –344 с.
3. Курбатов В.И. Конфликтология. -Ростов

н/Д: Феникс, 2005. –445 с.

4. Философский энциклопедический словарь /Ред.-сост.: Губский Е.Ф., Кораблева Г.В., Лутченко В.А. -М.: ИНФРА-М, 2002. –576 с.

5. Козырев Г.И. Политическая конфликтология. -М.: Форум, ИНФРА-М, 2008. –432 с.

6. Тодика О.Ю. Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства. –Х.: Право, 2007. –480 с.

7. Словник термінів з правової конфліктології /За ред. М.І. Панова та Ю.П. Битяка. -Х.: Право, 2006. –208 с.

8. Глухова А.В. Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ). -М.: Эдиториал УРСС, 2000. –280 с.

9. Пряхина Т.М. Конституционные конфликты // Государство и право. -2004. -№ 11. – С.19-25.

10. Єзеров А. Конституційний конфлікт як

феномен та процес в Україні. -Одеса: Юридична література, 2008. –240 с.

11. Халипов В.Ф. Энциклопедия власти. -М.: Академический Проект; Культура, 2005. – 1056 с.

12. Конституционное право /Отв. ред. В.В. Лазарев. -М.: Юристъ, 1999. –592 с.

13. Котанджян Г.С. Этнополитические проблемы национальной безопасности. Цивилизованный анализ «консенсуса-конфликта»: Дисс... докт. полит. наук /РАУ. -М., 1992. – 262 с.

14. Шайо А. Самозащита конституционного государства // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. -2004. -№ 2. -С.2-11.

15. Клімова Г. Юридичний конфлікт: причини і сутність // Вісник АПРНУ. -2002. -№ 1. –С.99-105.

Барабаш Ю.Г. Державно-правовий конфлікт як категорія науки конституційного права // Форум права. -2008. -№ 2. –С.15-20 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08bygnkr.pdf>

На підставі всебічного теоретико-практичного аналізу категорії «державно-правовий конфлікт», встановлені сутнісні характеристики цього явища, а саме: суб'єкти конфлікту, форма їх взаємодії, причини конфліктного протистояння. Наприкінці дається авторське визначення категорії «державно-правовий конфлікт», як категорії науки конституційного права.

Барабаш Ю.Г. Государственно-правовой конфликт как категория науки конституционного права

На основе всестороннего теоретико-практичного анализа категории «государственно-правовой конфликт», установлены существенные характеристики этого явления, а именно: субъекты конфликта, форма их взаимодействия, причины конфликтного противостояния. В конце дается авторское определение категории «государственно-правовой конфликт», как категории науки конституционного права.

Barabash Yu.G. The state-legal conflict as a category of a science of a constitutional law

On the basis of the all-round theoretic-practical analysis of a category «the state-legal conflict», intrinsic characteristics of this phenomenon are established, namely: subjects of the conflict, the form of their interaction, the reason of disputed opposition. In the end author's definition of a category «the state-legal conflict», as categories of a science of a constitutional law is made.